

1.5. Laikino sulaikymo reglamentavimo pokyčiai

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Baudžiamosios teisės ir proceso institutas

Doc. dr. Artūras Panomariovas

E. paštas: arturas@mruni.eu

Dr. Marina Gušauskienė

E. paštas: mgusauskiene@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-22-01-05

Santrauka. Straipsnyje analizuojama procesinės prievartos priemonės laikino sulaikymo samprata, atsiradimas, tikslai ir paskirtis. Straipsnyje taip pat nagrinėjami konstituciniai ir tarptautiniai laisvės suvaržymo pagrindai.

Straipsnyje aptariama procesinės prievartos priemonės laikino sulaikymo reglamentacija iki 2022 m. rugsėjo 30 d., atskleidžiamos priežastys, paskatinusios įstatymų leidėją iš naujo įvertinti ir koreguoti laikino sulaikymo reglamentavimą, taip pat analizuojamas esamas reguliavimas, įsigaliojęs nuo 2022 m. spalio 1 dienos.

Vienas pagrindinių laikino sulaikymo teisinio reguliavimo pakeitimo tikslų – sustiprinti Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 5 straipsnyje įtvirtintos asmens teisės į laisvę ir saugumą apsaugą, ypač tais atvejais, kai asmuo sulaikomas ne iš karto po nusikalstamos veikos padarymo ar jos darymo metu, bet praėjus tam tikram laikui. Šiame kontekste buvo vertinama nauja laikiną sulaikymą reglamentuojanti tvarka, identifikuojamos galimos praktinio taikymo problemos, pateikiami diskusiniai klausimai.

Reikšminiai žodžiai: baudžiamasis procesas, žmogaus teisių apsauga, laikinas sulaikymas, laisvės suvaržymas, teisė į laisvę, proporcingumo principas, sąžiningas procesas.

Įvadas

Žmogaus laisvės atėmimas – viena drastiškiausių žmogaus teisių ir laisvių suvaržymo formų, kuri gali būti taikoma tik tais atvejais, kai tai numato įstatymas, ir tik tada, kai, atsižvelgiant į faktines aplinkybes, tikrai iškyla būtinybė vienu ar kitu būdu suvaržyti žmogaus laisvę. Dažnai pagal tai, kaip nacionaliniuose teisės aktuose užtikrinama žmogaus teisė į laisvę, yra sprendžiama ir apie konkrečios valstybės demokratijos lygį¹.

Asmeninė laisvė yra esminė sąlyga, kurią turi kiekvienas žmogus. Jos suvaržymas, o atskirais atvejais ir atėmimas gali turėti tiesioginį neigiamą poveikį kitoms žmogaus teisėms, pavyzdžiui, teisei į šeimos ar privatų gyvenimą, teisei reikšti savo nuomonę, teisei laisvai judėti ir pan. Be to, bet koks žmogaus laisvės atėmimas ar suvaržymas gali padaryti žmogų pažeidžiamą.

Baudžiamojo proceso pagrindinio tikslo – nusikalstamos veikos atskleidimas, nustatant ir patraukiant atsakomybėn už tokios veikos padarymą atsakingą asmenį, įgyvendinimas glaudžiai susijęs su procesinių prievartos priemonių, taip pat ir tų, kurios suvaržo žmogaus laisvę, taikymu.

Taikant bet kokias asmens laisvės varžančias priemones, būtina pasverti ne tik tai, ką

¹ Petras Ancelis ir kt., *Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011), 149.

konkretus žmogus yra padaręs, bet ir tai, kas jam už tai gali grėsti². Todėl asmens laisvės varžančių priemonių reglamentavimo ir jų taikymo baudžiamajame procese klausimas ypač svarbus ir aktualus tampa tais atvejais, kai kalbame apie tokių procesinių prievartos priemonių taikymą, kurios varžo žmogaus laisvę ir yra susijusios su konkrečiais nusikaltimo padarymu įtariamais ar kaltinamais asmenimis, t. y. asmenimis, kurie kartais iš tiesų galimai yra nekalti arba kalti dėl to, kad padarė nesunkų nusikaltimą, už kurį nusipelno švelnesnio baudžiamąjo atsako³.

Nepagrįstas, o atskirais atvejais ir neteisėtas sulaikymas žmogui sukelia tam tikras socialines bei psichologines pasekmes: prisideda prie stigmatizacijos ir socialinės atskirties didinimo, sudaro prielaidas prarasti darbą, o dėl blogų laikymo sąlygų – patirti fizinę ir psichologinę žalą⁴; pakeičia žmogaus požiūrį į prigimtines teises, kurios yra garantuojamos žmogui ir turėtų būti saugomos nuo valdžios savivalės; menkina žmogaus savivertės vertinimą, formuoja neigiamą nepagrįstai sulaikyto ir jo artimųjų santykį su valdžios institucijomis⁵.

Praktikos požiūriu akivaizdu, kad prievartos priemonės turėtų būti taikomos tik laikantis apribojimų ir remiantis taikytina teise. Tai reiškia, kad draudžiama naudoti priemones, nenumatytas Baudžiamąjo proceso kodekse ir jas taikyti naudojant analogiją.

Laikino sulaikymo ir suėmimo klausimas visose valstybėse pripažįstamas aktualiu. Jis neretai supriešina visuomenės narius, kadangi vieni siekia kuo labiau sugriežtinti šių drastiškų asmens laisvę ribojančių priemonių reglamentavimą ir, atitinkamai, taikymą, nes jos pernelyg dažnai naudojamos praktinėje veikloje, o kiti, dažniausiai teisėsaugos institucijų atstovai, priešingai – stengiasi liberalizuoti jų reglamentaciją, kadangi jiems yra patogiau vykdyti baudžiamąją procesinę veiklą prieš asmenis, kurių laisvė apribota ir todėl jie nuolat tai stengiasi daryti⁶.

Straipsnio objektas – baudžiamieji procesiniai teisiniai santykiai, susiklostantys taikant procesinę prievartos priemonę – laikiną sulaikymą. Tyrimo dalykas – laikinas sulaikymas, šios priemonės reglamentavimas Lietuvoje ir reglamentavimo pokyčiai. Straipsnis buvo rašomas naudojant dokumentų analizės, dedukcinio ir indukcinio pažinimo metodus.

Straipsnio tikslas – aptarti procesinę prievartos priemonę – laikiną sulaikymą, išnagrinėti esminius Lietuvos Respublikos baudžiamąjo proceso kodekso pakeitimus ir reguliavimo naujoves, susijusias su laikinu sulaikymu, įvestas Lietuvoje 2022 metais.

2 Raimundas Jurka ir Marina Gušauskienė, „Suėmimo atitikties ultimum remedium principui diskusiniai klausimai“, *Teisės problemos* 2, Nr. 64 (2009): 65.

3 Andrezej Murzynowski, „Tymczasowe aresztowanie i zatrzymanie w postępowaniu karnym“, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, Nr. 46 (1984): 1, <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/17004/1/003%20ANDRZEJ%20MURZYNOWSKI.pdf>.

4 „Sulaikymo ir suėmimo reglamentavimas ir taikymas Lietuvoje“ (Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2012), 1, https://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/ZTSI_Sulaikymas_Ir_Suemimas_2.pdf.

5 Issa Kohler-Hausmann, „Misdemeanor Justice: Control without Conviction“, *American Journal of Sociology* 119, Nr. 2 (2013): 353–354, doi:10.1086/674743. they capture only a portion of the criminal justice system&#x-2019;s operations. In most jurisdictions, misdemeanors, not felonies, constitute the bulk of criminal cases, and the number of such arrests is rising. This article explores a puzzling fact about New York City’s pioneering experiment in mass misdemeanor arrests: the preponderance result in no finding of guilt and no assignment of formal punishment. Drawing on two years of fieldwork, this article explores how the criminal justice system functions to regulate significant populations without conviction or sentencing. The author details the operation of penal power through the techniques of marking through criminal justice record keeping, the procedural hassle of case processing, and mandated performance evaluated by court actors to show the social control capacity of the criminal justice system.”, „archive”: „JSTOR”, „container-title”: „American Journal of Sociology”, „DOI”: „10.1086/674743”, „ISSN”: „00029602, 15375390”, „issue”: „2”, „note”: „publisher: The University of Chicago Press”, „page”: „351-393”, „title”: „Misdemeanor Justice: Control without Conviction”, „URL”: „http://www.jstor.org/skaiitykla.mruni.eu/stable/10.1086/674743”, „volume”: „119”, „author”: [{“family”: „Kohler-Hausmann”, „given”: „Issa”}], „accessed”: [{“date-parts”: [[“2022”, 12, 10]]}], „issued”: [{“date-parts”: [[“2013”]]}], „schema”: „https://github.com/citation-style-language/schema/raw/master/csl-citation.json”}

6 Murzynowski, *supra note*, 3.

1.5.1. Laikinas sulaikymas kaip žmogaus laisvę varžanti procesinė prievartos priemonė

Tarptautinių, Europos žmogaus teisių apsaugos standartų sąveika ir nacionaliniais teisės aktais nustatyto baudžiamųjų prievartos priemonių realizavimo mechanizmo ypatumai lemia baudžiamajame procese įtvirtintų procesinių prievartos priemonių instituto teisės taikymo srityje svarbą.

Teisinėje valstybėje procesinės prievartos priemonės, įskaitant laikiną sulaikymą, turėtų būti taikomos tik absoliučios būtinybės atvejais, nes civilizuota visuomenė negali leisti iki begalybės plėsti prievartos priemonių, kurios taikomos tokiam procese, ratą, o po to (ne)sėkmingai bandyti kontroliuoti jų taikymo teisėtumą ir (ar) pagrįstumą, naiviai tikintis, kad pavyks išvengti piktnaudžiavimo taikant procesines prievartos priemones ar kad sukurtas kontrolės mechanizmas funkcionuos be jokių trikdžių.

Lietuvos valstybės, kuri vadovaujasi teisiniais principais, raidai būdingas nuolatinis jos teisinės sistemos, atskirų šios sistemos institutų, taip pat ir procesinių prievartos priemonių reglamentavimas, tobulinimas, įvedant į nacionalinę teisinę sistemą tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtintus žmogaus teisių apsaugos standartus, taip siekiant sustiprinti į baudžiamąją procesinę veiklą įtrauktų asmenų procesines garantijas.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) 140 straipsnyje įtvirtinta procesinė prievartos priemonė – laikinas sulaikymas, yra ta procesinė prievartos priemonė, kuri kaip lakmuso popierinė juostelė parodo, kaip, reglamentuojant vienos procesinės prievartos priemonės taikymą, įmanoma sugriauti valstybės monopolį naudoti jėgą ir kartu draudimą asmeniui, kuris nėra įgaliotas vykdyti baudžiamąjį persekiojimą, naudoti prievartą (jėgą) prieš kitą žmogų.

Laikinas sulaikymas, viena vertus, yra viena iš tų procesinių priemonių, kuri suvaržo asmens teisę į laisvę. Kita vertus, sulaikymas yra ne tik procesinės prievartos veiksmas, bet kartu ir ikiteisminio tyrimo veiksmas, kuriuo gali būti gaunami ikiteisminiam tyrimui reikšmingi duomenys. Sulaikymo tikslas yra ne laisvės apribojimas *per se*, bet kelio užkirtimas padaryti asmeniui nusikalstamą veiką, jo pristatymas į ikiteisminio tyrimo instituciją baudžiamojo persekiojimo tikslais ir (ar) tam tikrų duomenų gavimas arba tokių duomenų gavimo ateityje užtikrinimas, netrukdomos baudžiamojo proceso eigos garantavimas.

Vis dėlto manytina, kad kilnus nusikalstamų veikų kontrolės tikslas *ipso facto* nepateisina ir kartu nepaneigia nepagrįstų sulaikymų baudžiamajame procese paplitimo masto. Nors Lietuvoje tokio statistinio rodiklio kaip „laikinas sulaikymas“ oficialiuose viešai prieinamuose registruose (duomenų bazėse), kuriuose tvarkomi duomenys, susiję su nusikalstamų veikų tyrimais, nepavyko aptikti, tačiau, sprendžiant iš viešai pateikiamų duomenų, laikino sulaikymo taikymo mastas yra nemenkas: per metus Lietuvoje pareigūnai sulaiko apie 19 tūkstančių asmenų, įtariamų padarius nusikaltimus, iš jų iki 2 tūkstančių asmenų sulaikoma ne nusikalstamos veikos padarymo vietoje⁷.

Vertinant laikino sulaikymo sudėtingumą teigtina, kad tinkamas teisinis šios priemonės (veiksmo) reguliavimas turi labai svarbią socialinę reikšmę. Viena vertus, taikant laikiną sulaikymą, turi būti gerbiama Konstitucijos garantuotos žmogaus teisės ir (ar) laisvės, atsižvelgiant į griežtus žmogaus teisės į laisvę suvaržymo standartus. Kita vertus, ši priemonė (veiksmas) turi padėti užtikrinti, kad baudžiamasis procesas pasiektų savo pagrindinį tikslą, o tam, kad toks pro-

7 BNS, „Seimas apribojo galimybes dviem paroms sulaikyti asmenis ne nusikaltimo vietoje“, *15min*, 2022 m. liepos 3 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/seimas-apribojo-galimybes-dviem-paroms-sulaikyti-asmenis-ne-nusikaltimo-vietoje-56-1744914?>

cesas būtų vykdomas veiksmingai, teisėsaugos institucijų pareigūnai ir (ar) privatūs asmenys turėtų šią procesinę priemonę taikyti ypač atsargiai, retai ir proporcingai. Nors atitinkamo gėrio apsaugai turi būti pasirenkamos tokios priemonės ir būdai, kurie savo pobūdžiu ir turiniu kiek įmanoma minimaliai darytų neigiamą, nepageidaujamą poveikį šių priemonių adresatui, tačiau, kalbant apie laikiną sulaikymą kaip apie procesinę prievartos priemonę ir kartu tyrimo veiksmą, tokie reikalavimai gali būti taikomi su tam tikromis išlygomis bent jau dėl dviejų priežasčių. Visų pirma, alternatyvių priemonių laikinam sulaikymui objektyviai nėra sukurta. Antra, laikiną sulaikymą gali taikyti ir privatūs asmenys (t. y. bet kuris fizinis asmuo, kuris užklumpa kitą asmenį darantį nusikalstamą veiką), kuriems galioja kiek kitokie elgesio standartai.

1.5.2. Konstituciniai ir tarptautiniai „laikino sulaikymo“ taikymo kontrolės standartai

Procesinė prievartos priemonė – laikinas sulaikymas, kaip jau buvo minėta, suvaržo asmens prigimtine teisę į laisvę, kurią žmogui, visų pirma, garantuoja Lietuvos Respublikos Konstitucijos⁸ (toliau – Konstitucija) 20 straipsnis, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos⁹ (toliau – Konvencija) 5 straipsnis, Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto¹⁰ (toliau – TPPTP arba Paktas) 9 straipsnis.

1.5.2.1. Teisės į laisvę pobūdis

Teisės į laisvę apsaugos turinys pirmiausia siejamas su žmogaus fizine laisve, tai yra kiekvieno asmens teise netrukdam valstybės valdžios institucijoms ir (ar) jų tarnautojams įeiti, būti ir išeiti iš bet kurios pasirinktos leistinos vietos (fizinė judėjimo laisvė). Ši teisė yra kildinama iš Anglijoje atsiradusios „*habeas corpus*“ tradicijos. *Habeas Corpus* – istorinis bendrosios teisės tradicijos valstybėse naudotas dokumentas (raštas), kurį išduodavo teismas (teisėjas), nurodantis sulaikytą asmenį pristatyti į teismą tam, kad galima būtų išspręsti sulaikyto asmens suėmimo ar įkalinimo teisėtumo klausimą¹¹.

Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT), nagrinėdamas su žmogaus teise į laisvę susijusias bylas, ne kartą (pavyzdžiui, sprendimai byloje *Guzzardi v. Italy*¹², *Creangă v. Romania*¹³, *Saadi v. the United Kingdom*¹⁴ ir kt.) yra atkreipęs dėmesį, kad Konvencijos 5 straipsnis įtvirtina vieną iš pagrindinių žmogaus teisių – asmens apsaugą nuo savavališko valstybės įsiterpimo į jo teisę į laisvę. „Teisė į laisvę“ užtikrina žmogui fizinę asmens laisvę; jos tikslas – garantuoti, kad niekam ši laisvė nebūtų atimta savavališkai¹⁵.

Savo ruožtu, Lietuvos Konstitucinis Teismas kalbėdamas apie žmogaus teisę į laisvę yra atkreipęs dėmesį, kad „<...> Konstitucijos 20 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad žmogaus laisvė ne-

8 Lietuvos Respublikos Konstitucija, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33–1014.

9 Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 15, TAR, 2022-02-10, Nr. 2432.

10 Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, *Valstybės žinios*, 2002-08-02, Nr. 77-3288.

11 „Habeas corpus“, *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/habeas-corpus>.

12 Europos Žmogaus Teisių Teismo 1980 m. lapkričio 6 d. sprendimas byloje *Guzzardi v. Italy*, Application No. 7367/76, pnk. 92–94.

13 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. vasario 23 d. sprendimas byloje *Creangă v. Romania*, Application No. 29226/03, pnk. 84, 91.

14 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. sausio 29 d. sprendimas byloje *Saadi v. the United Kingdom*, Application No. 13229/03, pnk. 67–71.

15 Europos Žmogaus Teisių Teismo 1980 m. lapkričio 6 d. sprendimas byloje *Guzzardi v. Italy*, Application No. 7367/76, pnk. 92–93.

liečiama. Pagal šio straipsnio 2 dalį niekam neturi būti atimta laisvė kitaip, kaip tokiais pagrindais ir pagal tokias procedūras, kokias yra nustatęs įstatymas¹⁶. „<...> Žmogaus laisvės neliečiamybė yra sprendimų priėmimo laisvės prielaida; ji sudaro sąlygas atlikti bet kokius teisėtus veiksmus, įgyvendinti teises galimybes įvairiose gyvenimo srityse“¹⁷.

1.5.2.2. Teisės į laisvę sąsajos su kitomis žmogaus teisėmis

Lietuvos Konstitucinis Teismas taip pat yra pažymėjęs, kad žmogaus teisė į fizinę laisvę yra itin glaudžiai susijusi su žmogaus teise į asmens neliečiamybę: „<...> Žmogaus teisė į asmens neliečiamybę yra įtvirtinta Konstitucijos 21 straipsnio 1 dalyje. Asmens neliečiamumo, kaip teisės saugomos vertybės, turinį sudaro fizinis bei psichinis neliečiamumas. Tai reiškia, kad įstatymai turi užtikrinti, jog žmogus bus saugomas nuo bet kokio nepagrįsto išorinio valstybės, savivaldybių institucijų, jų pareigūnų ir tarnautojų, taip pat kitų asmenų poveikio jo gyvybei, sveikatai, fizinio aktyvumo laisvei ir bet kokio kėsinosi į jo psichinę ir dvasinę būseną, jo intelektualinę ir kūrybinę raišką. <...> Galima teigti, kad asmens neliečiamybė nustato kitų asmenų laisvės ribas, t. y. pastarųjų elgesys leistinas tiek, kiek jis nepadarą žalos kitų asmenų asmens neliečiamybei.“¹⁸

EŽTT praktikoje nurodoma, kad Konvencijos 5 straipsnis kartu su jos 2 (teisė į gyvybę), 3 (kankinimo uždraudimas) ir 4 (vergijos ir priverčiamojo darbo uždraudimas) straipsniais pagal svarbą yra pirmojoje kategorijoje pagrindinių žmogaus teisių, kurios gina asmens fizinį saugumą (žr., pavyzdžiui, *Selahattin Demirtaş v. Turkey*¹⁹).

1.5.2.3. Teisės į laisvę ribojimas, sulaikymo „teisėtumo“ vertinimas

Tiek Lietuvos Konstitucinis Teismas, tiek Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitetas²⁰, tiek ir EŽTT aiškindami normas, susijusias su žmogaus teise į laisvę, yra atkreipę dėmesį į tai, kad laisvės ribojimas (varžymas) tam tikrais atvejais gali būti pateisinamas.

Lietuvos Konstitucinis Teismas yra nurodęs, kad „<...> Prigimtinio žmogaus teisių ir laisvių pobūdžio pripažinimo principas nepaneigia to, kad žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimas gali būti ribojamas. Pagal Konstituciją žmogaus konstitucinių teisių ir laisvių daroma įstatymu; ribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; ribojimais nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė; yra laikomasi konstitucinio proporcingumo principo“²¹. „Pabrėžtina, kad žmogaus teisė į laisvę ir asmens neliečiamybę esant būtinybei gali būti ribojama. Tai gali būti daroma tik įstatymuose nustatytais pagrindais bei tvarka.“²²

Savo ruožtu, EŽTT, aiškindamas Konvencijos nuostatas yra nurodęs, kad skirtumą tarp laisvės atėmimo ir tokios teisės ribojimo (suvaržymo) apsprendžia ne pati teisė į laisvę prigimtis

16 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 24 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 29-1196.

17 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 39-1105.

18 *Ibid.*

19 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2020 m. gruodžio 22 d. sprendimas byloje *Selahattin Demirtaş v. Turkey* (No. 2), Application No. 14305/17, pnk. 311.

20 United Nations Human Rights Committee, „International Covenant on Civil and Political Rights. General comment No. 35 (Liberty and security of person)“, 2014 m. gruodžio 16 d., <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FileHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPrICAqhKb7yhsrdB0H115979OVGGb%2BWPAXjdnG1mwFFfPYGIInfb%2F6T%2Fqwtc77%2FKU9JkoeDcTWWPpCoePGBcMsRmFtoMu58pgnmzjyRGkPQkcPKtaaTG>.

21 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 1-7.

22 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 39-1105.

ar jos esmė, o šios teisės ribojimo laipsnis ar intensyvumas. Kaip yra nurodęs EŽTT Konvencijos 5 straipsnio 1 dalyje nekalbama apie paprastus asmens judėjimo laisvės ribojimus²³. Konvencijos 5 straipsnio 1 dalies a–f punktuose pateikiamas išsamus leistinių pagrindų, dėl kurių asmenims gali būti atimta (savaržyta) laisvė, sąrašas, ir joks laisvės atėmimas (savaržymas) nebus teisėtas, jei jis nepateks į vieną iš šių pagrindų.

Pagal Konvenciją (Konvencijos 1 dalies c punktas) baudžiamojo persekiojimo tikslais sulaikyti asmenį galima tada, kai: (a) yra pakankamas pagrindas manyti, kad jis yra padaręs nusikaltimą ir tik tam, kad toks, laikinai sulaikytas, asmuo būtų pristatytas teismui²⁴ arba (b) kai pagrįstai manoma, kad būtina neleisti jam padaryti nusikaltimo. Tuo metu, jei pagrįstai manoma, jog žmogus, padaręs nusikaltimą, gali pabėgti, sulaikymas gali būti vykdomas taip pat tik tam, kad toks laikinai sulaikytas asmuo būtų pristatytas teismui.

Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitetas taip pat yra atkreipęs dėmesį į tai, kad valstybės šalia sulaikymo baudžiamojo persekiojimo tikslu taiko ir vadinamąjį saugumo (angl. *security detention*) sulaikymą (administracinį sulaikymą), kuris yra vykdomas kitais tikslais. Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komiteto nuomone, tokio pobūdžio sulaikymai kelia didelį pavojų dėl galimai savavališkos laisvės atėmimo rizikos²⁵.

Jei žmogus yra sulaikomas kaip keliantis grėsmę visuomenės ar valstybės saugumui, valstybėms, šio Pakto dalyvėms, tenka įrodinėjimo našta pagrįsti, kad asmuo tokią grėsmę kelia ir kad jos negalima buvo pašalinti taikant alternatyvias sulaikymui priemones. Be to, ši našta didėja ilgėjant sulaikymo trukmei. Valstybės taip pat turi įrodyti, kad: (a) sulaikymas truko ne ilgiau nei tai objektyviai buvo būtina; (b) bendra maksimaliai galimo sulaikymo trukmė yra apribota nacionaliniais teisės aktais; ir (c) visais atvejais buvo visapusiškai laikytasi TPPTP 9 straipsnyje numatytų garantijų. Būtina šių sąlygų garantija yra greita ir reguliari teismo ar kitos institucijos, kuriai, kaip ir teismams, keliama atitikimo nepriklausomumo ir nešališkumo kriterijams reikalavimai, sulaikymo teisėtumo kontrolė, taip pat galimybė gauti nepriklausomą teisinę konsultaciją ir kad sulaikytajam asmeniui būtų atskleista bent jau įrodymų, kuriais remiantis priimtas sprendimas, esmė²⁶.

Viena vertus, EŽTT vertinimu prievartos (vertimo) elemento buvimas, pavyzdžiui, tam tikras asmens privertimas vykti į tam tikrą vietą (paprastai į ikiteisminio tyrimo įstaigą), antrankių ar kitų prievartos priemonių naudojimas, grasinimas, kad atsisakant vykdyti pareigūnų reikalavimus bus panaudota jėga ar kitais būdais yra asmens laisvės atėmimo požymis (žr. *Foka v. Turkey*²⁷; *Fatma Akaltun Firat v. Turkey*²⁸). Kita vertus, realiai pavartotos prievartos nebuvimo faktas nėra lemiamas veiksnys nustatant, ar buvo atimta žmogaus laisvė konkrečiu atveju. Šiuo aspektu EŽTT sprendimuose vertinant asmens atvykimo į atitinkamą įstaigą savanoriškumą, be kita ko, atkreipiamas dėmesys į teisinę pareigą paklusti policijos pareigūnų nurodymams, kurios vykdymas vykstant su pareigūnais dar nereiškia, kad asmuo savo noru sutinka, kad jam būtų at-

23 Tokius apribojimus reglamentuoja Konvencijos 4 protokolo 2 straipsnis.

24 Tadas Klimas, „Sulaikymas bei kardomoji priemonė pagal Lietuvos įstatymus iki 2001 metų ir Europos Žmogaus teisių konvenciją“, *International Journal of Baltic Law* 1, No. 4 (December 2004): 99.

25 United Nations Human Rights Committee, „International Covenant on Civil and Political Rights. General comment No. 35 (Liberty and security of person)“, 2014 m. gruodžio 16 d., <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPRiCAqhKb7yhsrdB0H115979OVGGB%2BWPAXjd-nG1mwFFfPYGIInfb%2F6T%2Fqwtc77%2FKU9JkoeDcTWWPIpCoePGBcMsRmFtoMu58pgnmzjyiyRGkPQekcPKtaaTG>.

26 *Ibid.*

27 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. birželio 24 d. sprendimas byloje *Foka v. Turkey*, Application No. 28940/95, pnk. 74–78.

28 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2013 m. rugsėjo 10 d. sprendimas byloje *Fatma Akaltun Firat v. Turkey*, Application No. 34010/06, pnk. 35.

imta laisvė (žr., pavyzdžiui, *Lykova v. Russia*²⁹).

EŽTT požiūriu spendžiant klausimą, ar sulaikymas laikomas savavališku, turėtų būti įvertinta, ar buvo:

– *vykdomas esant pagrįstam įtarimui*. „Pagrįstumas“ yra esminė (lot. *sine qua non*) apsaugos nuo savavališko sulaikymo ir (ar) suėmimo sąlyga. Pagrįstas įtarimas reiškia, kad yra faktų ar informacijos, kuri objektyvų stebėtoją įtikintų, kad atitinkamas asmuo galėjo padaryti nusikaltimą (žr. *Shannon v. Latvia*³⁰; *Labita v. Italy*³¹). Faktai, kurie gali sukelti įtarimą, neturi būti tokio paties lygmens, kaip būtina apkaltinamajam nuosprendžiui pagrįsti ar kaltinimui pareikšti³²;

– sulaikymo faktas *tinkamai fiksuotas*. EŽTT praktikoje ne kartą išaiškinta, kad valstybės (atitinkamų jos institucijų ir (ar) pareigūnų nepripažįstamas (nefiksuojamas) asmens laisvės atėmimas yra visiškai esminės svarbos garantijų, išdėstytų Konvencijos 5 straipsnyje, paneigimas ir rodo sunkiausią šios nuostatos pažeidimą.

Užtenka nustatyti tinkamo įrašo apie konkretaus asmens sulaikymą oficialiame dokumente nebuvimo faktą tam, kad EŽTT galėtų nuspręsti, jog konkrečiu atveju buvo pažeistos Konvencijos nuostatos, nes tai neatitinka Konvencijos 5 straipsnyje numatytų reikalavimų dėl tinkamo laisvės atėmimo fiksavimo³³. Tai reiškia, kad oficialiame dokumente apie konkretaus asmens sulaikymą turi būti nurodomas faktinis žmogaus sulaikymo laikas³⁴. Be to, oficialaus tokių duomenų kaip, pavyzdžiui, laisvės atėmimo data, laikas, vieta, asmens, kurio laisvė yra suvaržyta vardas, pavardė, laisvės suvaržymo priežastys ir asmens, kuris suvaržo laisvę kitam žmogui, vardas ir pavardė, įrašo nebuvimas laikomas neatitinkančiu teisėtumo reikalavimo ir pačios Konvencijos 5 straipsnio tikslo (žr., pavyzdžiui, *Venskutė v. Lithuania*³⁵).

Tais atvejais, kai į teisėsaugos įstaigą asmenį palydi pareigūnai, laisvės atėmimo pradžia paprastai skaičiuojama nuo jo sulaikymo siekiant šio tikslo pradžios (žr., pavyzdžiui, *Iustin Robertino Micu v. Romania*³⁶). Tais atvejais, kai asmuo pagal šaukimą ar kitaip įpareigotas savarankiškai atvyksta į teisėsaugos įstaigą, iš kurios vėliau negali laisvai išeiti, nes yra kontroliuojamas pareigūnų, laisvės atėmimo pradžia paprastai skaičiuojama nuo atvykimo į šią įstaigą momento;

– sulaikymas *būtinasis ir proporcingas*. EŽTT požiūriu vertinant, ar laisvės atėmimas nėra savavališkas, turi būti atsižvelgiama į tai, ar sulaikymas buvo būtinas ir proporcingas siekiamiems tikslams (žr., pavyzdžiui, *Ladent v. Poland*³⁷);

– *tam tikras ryšys tarp leistino laisvės atėmimo pagrindo, kuriuo remiamasi, ir sulaikymo*

29 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2015 m. gruodžio 22 d. sprendimas byloje *Lykova v. Russia*, Application No. 68736/11, pnk. 78.

30 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. lapkričio 24 d. sprendimas byloje *Shannon v. Latvija*, Application No. 32214/03.

31 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2000 m. balandžio 6 d. sprendimas byloje *Labita v. Italy*, Application No. 26772/95, pnk. 155

32 *Ibid.*

33 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. gruodžio 11 d. sprendimas byloje *Venskutė v. Lithuania*, Application No. 10645/08, pnk. 80.

34 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2015 m. sausio 13 d. sprendimas byloje *Iustin Robertino Micu v. Romania*, Application No. 41040/11, pnk. 88

35 *Ibid.*, pnk. 72.

36 *Ibid.*

37 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. kovo 18 d. sprendimas byloje *Ladent v. Poland*, Application No. 11036/03, pnk. 54.

vietos bei sąlygų (žr. *Bouamar v. Belgium*³⁸; *Aerts v. Belgium*³⁹; *Enhorn v. Sweden*⁴⁰);

– *sulaikytas asmuo informuotas dėl ko yra sulaikomas*. EŽTT nurodo, kad Konvencijos 5 straipsnio 2 dalyje numatyta elementari apsauga, kad kiekvienas sulaikytas ar suimtas asmuo žinotų, kodėl jam atimama laisvė. Ši nuostata yra neatsiejamą Konvencijos 5 straipsnyje numatytos žmogaus teisių apsaugos dalis: pagal Konvencijos 5 straipsnio 2 dalį kiekvienam sulaikytam ar suimtam asmeniui paprasta (ne techninė) kalba, kurią jis supranta, turi būti pranešta apie esminius teisinius ir faktinius jo sulaikymo pagrindus tam, kad toks žmogus galėtų, jei mano esant reikalinga, kreiptis į teismą ir užginčyti jo sulaikymo ar suėmimo teisėtumą pagal Konvencijos 4 dalį. Nors ši informacija turi būti perduota „nedelsiant“ (pranc. *dans le plus court délai*), sulaikantis pareigūnas neprivalo jos visos pateikti sulaikymo momentu. Tai, ar perduotos informacijos turinys ir operatyvumas buvo pakankami, turi būti vertinama kiekvienoje byloje atskirai atsižvelgiant į jos ypatumus (žr., pavyzdžiui, *Ladent v. Poland*⁴¹);

– *sudarytos sąlygos teisminei kontrolei*. EŽTT praktikoje nustatyta, kad asmens, sulaikyto ar įkalinto dėl įtarimo padarius nusikalstamą veiką, teisių apsauga turi būti vykdoma per teisminę kontrolę. Tokia kontrolė padeda užtikrinti veiksmingą sulaikyto ar suimto asmens teisių apsaugą nuo galimų teisėsaugos pareigūnų ar kitų valdžios institucijų piktnaudžiavimų suteiktais įgaliojimais ir kito netinkamo elgesio rizikos. Teisminė kontrolė turi atitikti operatyvumo reikalavimus ir būti automatinė (žr., pavyzdžiui, *Ladent v. Poland*⁴²);

– *sudarytos tinkamos sąlygos sulaikyto asmens laikymui nelaisvėje*. EŽTT yra nurodęs, kad valstybė turi užtikrinti, kad sulaikytas asmuo būtų laikomas tokiomis sąlygomis, kurios neprieštarauja jo žmogiškajam orumui, kad priemonės vykdymo būdas nesukeltų sulaikytajam didesnių nei to lygio kančios, kurias asmuo patiria ir kurios neišvengiamos sulaikymo metu (žr., pavyzdžiui, *Paladi v. Moldova*⁴³).

1.5.3. Laikino sulaikymo reglamentavimo pokyčiai Lietuvoje

1.5.3.1. Laikino sulaikymo esmė

Įvairių valstybių literatūroje visuotinai sutariama, kad laikinas sulaikymas yra prievartos priemonė, kuri turi būti aiškiai atribota nuo visų kriminalinių bausmių rūšių ir ypatingai nuo laisvės atėmimo bausmės⁴⁴, nes asmens laikinas sulaikymas nėra asmens nubaudymas už neteisėtą veiką⁴⁵. Laikino sulaikymo, kaip ir bet kokios kitos prievartos priemonės, taikymo esmė yra ta, kad jos naudojamos siekiant užtikrinti tinkamą baudžiamojo proceso eigą, neatsižvelgiant į bau-

38 Europos Žmogaus Teisių Teismo 1988 m. vasario 29 d. sprendimas byloje *Bouamar v. Belgium*, Application No. 9106/80, pnk. 50.

39 Europos Žmogaus Teisių Teismo 1998 m. liepos 30 d. sprendimas byloje *Aerts v. Belgium*, Application No. 25357/94, pnk. 46.

40 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2005 m. sausio 25 d. sprendimas byloje *Enhorn v. Sweden*, Application No. 56529/00, pnk. 42.

41 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. kovo 18 d. sprendimas byloje *Ladent v. Poland*, Application No. 11036/03, pnk. 63.

42 *Ibid.*,

43 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. kovo 10 d. sprendimas byloje *Paladi v. Moldova*, Application No. 39806/05, pnk. 71.

44 Andrezej Murzynowski, „Tymczasowe aresztowanie i zatrzymanie w postępowaniu karnym“, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, Nr. 46 (1984): 1, <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/17004/1/003%20ANDRZEJ%20MURZYNOWSKI.pdf>.

45 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. balandžio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-169-489/2016, pnk. 3.6.

džiamojo proceso dalyvių ar privačių asmenų, kurie viena ar kita forma įtraukiami į šią procesinę veiklą, valią ar prieš jų valią.

Laikinas sulaikymas tuo pačiu yra ir prevencinė priemonė, kurios viena iš funkcijų – užkirsti kelią įtariamajam išvengti teisingumo vykdymui, t. y., kitais žodžiais tariant, nuspręsti dėl konkretaus asmens baudžiamojo persekiojimo vykdymo ir (ar) jo veiksmingo, netrukdomo vykdymo ir kartu pakreipti (formatuoti) įtariamojo elgesį reikiama baudžiamojo proceso paskirčiai įgyvendinti linkme⁴⁶. Aišku, čia kalbama tik apie tai, kaip ir kokiomis procesinėmis priemonėmis tenka užkirsti kelią neteisėtiems įtariamojo teisingumo vengimo veiksams (pavyzdžiui, bėgimui ir (ar) slapstymuisi nuo ikiteisminio tyrimo arba iš nusikalstamos veikos gautų daiktų sunaikinimui ir jų slėpimui ir pan.), bet ne jo teisėtiems veiksams, pavyzdžiui, atsisakymui duoti parodymus, nes tai yra viena iš įtariamojo teisės į gynybą įgyvendinimo formų. Tokia prevencinė, grynai procesinė laikino sulaikymo funkcija yra savaime suprantama ir pateisinama, jei ši priemonė taikoma tinkamai (t. y. jei šios priemonės taikymas atitinka procesinio įstatymo reikalavimus) ir jei jos taikymas yra suderintas su būtinumo, proporcingumo ir nekaltumo prezumpcijos reikalavimais. Bet koks procesinės prievartos priemonės taikymas, įskaitant ir laikiną sulaikymą, nesant tam pagrindo, tikslo, jos taikymo metu pažeidžiant prievartos priemonės taikymo sąlygas ir tvarką ar nesilaikant proporcingumo principo reikalavimų yra vertinamas kaip neteisėtas veiksmas⁴⁷.

BPK „sulaikymo“ sąvoka nėra pateikta. Baudžiamojo proceso doktrinoje sulaikymas apibrėžiamas kaip trumpalaikis asmens, kuris įtariamas padaręs nusikalstamą veiką, judėjimo (fizinės laisvės) ribojimas⁴⁸, vykdomas taikant konkrečią prevencinę prievartos priemonę, priverstinai pristatant tokį asmenį į instituciją, įgaliotą vykdyti baudžiamojo persekiojimo funkciją, siekiant griežtai apibrėžtų procesinių tikslų⁴⁹. Kartais apibrėžiant laikiną sulaikymą akcentuojamas jo prievartinis pobūdis ir pasekmės, kurias laikinam sulaikytam asmeniui sukelia ši procesinė priemonė, pavyzdžiui: sulaikymas – prievartos priemonė, kurią sudaro trumpalaikis tam tikro asmens laisvės atėmimas, reiškiantis sulaikytojo teisės laisvai judėti ir bendrauti su kitais asmenimis suvaržymą, draudimą priimti ir perduoti daiktus, negavus atsakingo už procesinę veiklą asmens leidimo, taip pat išipareigojimas vykdyti sulaikymą vykdančios institucijos nurodymus⁵⁰.

Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komiteto nuomone, terminas „sulaikymas“ reiškia bet kokia forma vykdomą asmens judėjimo suvaržymą, nuo kurio pradedama riboti asmens laisvė⁵¹.

Dar kartais baudžiamojo proceso doktrinoje „sulaikymas“ yra apibūdinamas kaip procesinis tyrimo veiksmas:

– kuriuo apribojama asmens, įtariamo padarius nusikalstamą veiką, laisvė, galimybė ju-

46 Egidijus Losis, „Baudžiamojo proceso prievartos priemonių samprata“, *Jurisprudencija* 108, Nr. 6 (2008): 79, <https://ojs.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/2575>.

47 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. lapkričio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-273-611/2021, pastr. 32.

48 Iwona Bień-Węglowska, „Zatrzymanie osoby podejrzaney o popełnienie wykroczenia“, *Roczniki Nauk Prawnych* 21, Nr. 2 (2019): 73, <https://docplayer.pl/58640552-Zatrzymanie-osoby-podejrzaney-o-popełnienie-wykroczenia.html>.

49 Jarosław Sypko, „O ukształtowaniu granic zatrzymania procesowego—refleksje prawnoporównawcze oraz na tle nowelizacji kodeksu postępowania karnego z 27 września 2013 roku“, *Przegląd Policyjny* 121, Nr. 1. (2016): 107.

50 Ireneusz Kobus, „Problemy prawnego i faktycznego określenia zatrzymania osoby przez policję“, *Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka* 5, Nr. 4 (2011): 530–531, https://repozytorium.ka.edu.pl/bitstream/handle/11315/27333/KOBUS_Problemy_prawnego_i_faktycznego_okreslenia_zatrzymania_2011.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

51 United Nations Human Rights Committee, „International Covenant on Civil and Political Rights. General comment No. 35 (Liberty and security of person)“, 2014 m. gruodžio 16 d., <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPRiCAqhKb7yhsrdB0H115979OVGGB%2BWPAXjdnG1mwFFfPYGIInfb%2F6T%2Fqwtc77%2FKU9JkoeDcTWWPIpCoePGBcMsRmFtoMu58pgnmzjiyRGkPQkcPKtaaTG>.

dėti ir veikti bei gaunami faktiniai duomenys apie asmens prisidėjimą prie nusikalstamos veikos;
– kuris atliekamas galimai nusikalstamą veiką padariusio asmens atžvilgiu, jei yra pagrįsta prielaida, leidžianti manyti, kad toks asmuo padarė nusikalstamą veiką, ir tuo pat metu baimė, kad toks asmuo gali paslėpti, sunaikinti padarytos veikos pėdsakus arba ateityje nebus įmanoma nustatyti tokio asmens tapatybės⁵².

Taigi teisinės literatūros analizė leidžia daryti išvadą, kad procesinė sąvoka „sulaikymas“ reiškia tam tikrą teisinę procedūrą, kurios metu trumpą laiko tarpą (paprastai skaičiuojamą valandomis) faktiškai yra ribojama asmens judėjimo laisvė tam, kad galima būtų pasiekti konkretų baudžiamojo proceso tikslą.

Baudžiamajame procese laikinas sulaikymas taikomas siekiant dviejų pagrindinių tikslų:

(1) siekiant nutraukti socialiai pavojingą elgesį, kai asmuo yra užklumpamas darantis nusikalstamą veiką (*in flagrante delicto*);

(2) po nusikalstamos veikos padarymo, esant objektyviems nusikalstamos veikos pėdsakams, leidžiantiems pagrįstai manyti, kad konkretus asmuo galimai padarė nusikalstamą veiką; siekiant eliminuoti galimybę išvengti gresiančios bausmės ir sunaikinti padarytos veikos įkalčius.

Šie tikslai vienu ar kitu pavidalu būna atspindėti laikiną sulaikymą reglamentuojančioje normoje.

1.5.3.2. Laikino sulaikymo reglamentavimas Lietuvos BPK iki 2022 m. rugsėjo 30 d.

Iki 2022 m. spalio 1 d. galiojusioje BPK 140 straipsniu⁵³ buvo nustatyti du laikino sulaikymo pagrindai – bendrasis (kai asmuo gali būti sulaikomas nusikalstamos veikos padarymo metu ar tuoj pat po jos (BPK 140 straipsnio 1 dalis) ir išimtinis (kai neužklupus asmens nusikalstamos veikos padarymo vietoje ar tuoj po nusikalstamos veikos padarymo jis galėjo būti sulaikytas: kai yra suėmimo skyrimo pagrindai ir sąlygos arba būtina suvaržyti asmens laisvę siekiant BPK 119 straipsnyje nustatytų tikslų, arba nėra galimybės BPK 123 straipsnio 2 dalyje nustatyta tvarka itin skubiai kreiptis į teismą dėl suėmimo skyrimo).

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas savo jurisprudencijoje ne kartą yra akcentavęs asmens laikino sulaikymo, praėjus kuriam laikui po nusikalstamos veikos padarymo, išimtinumą, pabrėždamas, kad laikinas sulaikymas, neužklupus asmens nusikalstamos veikos padarymo vietoje ar tuoj po nusikalstamos veikos padarymo, nėra įprasta procesinės prievartos priemonė, kurios taikymą suponuoja įtarimas, kad konkretus asmuo yra galimai padaręs nusikalstamą veiką. Pagal BPK 140 straipsnio 2 dalį toks sulaikymas galimas tik išimtiniais atvejais, kai yra visos BPK 140 straipsnio 2 dalyje nurodytos sąlygos, t. y. paaiškėja, kad yra BPK 122 straipsnyje nustatyti suėmimo skyrimo pagrindai ir sąlygos; tuoj pat būtina suvaržyti asmeniui laisvę siekiant BPK 119 straipsnyje nustatytų tikslų; nėra galimybės šio kodekso 123 straipsnio 2 dalyje nustatyta tvarka itin skubiai kreiptis į teismą dėl suėmimo skyrimo⁵⁴.

Tie patys sulaikymo pagrindai (bendrasis ir išimtinis) išliko ir 2022 m. birželio 30 d. Lietuvos Respublikos Seimui priėmus Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 140 straipsnio pakeitimo įstatymą Nr. XIV-1359⁵⁵.

Sulaikyti asmenį bendraisiais pagrindais (užklupus asmenį darant nusikalstamą veiką ar tuoj po jos padarymo), kuris išliko nepakitęs ir įsigaliojus Lietuvos Respublikos baudžiamojo

52 Bień-Węglowska, *supra note*, 48: 74.

53 BPK 140 straipsnis (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso suvestinė redakcija 2022-06-02 iki 2022-09-30, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341).

54 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. birželio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-346/2014.

55 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 140 straipsnio pakeitimo įstatymas Nr. XIV-1359, TAR, 2022-07-14, Nr. 15453.

proceso kodekso 140 straipsnio pakeitimo įstatymui Nr. XIV-1359, turi teisę bet kuris fizinis asmuo, taip pat prokuroras ar (ir) ikiteisminio tyrimo pareigūnas. Išimtiniais pagrindais (neužklupus asmens nusikalstamos veikos padarymo vietoje ar tuoj po nusikalstamos veikos padarymo) sulaikymas tiek iki BPK 140 straipsnio pakeitimų, tiek ir po pakeitimų gali būti vykdomas tik esant prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimui.

Taip pat BPK buvo įtvirtinti ir tam tikri laikino sulaikymo teisėtumo reikalavimai: a) jei asmuo, užkluptas darant nusikalstamą veiką ar tuo pat po jos, yra sulaikomas ne ikiteisminio tyrimo pareigūnų ar prokuroro, apie tokį sulaikymą nedelsiant turi būti pranešta policijai, kuri kartu su prokuroru priima procesinį sprendimą; b) ne nusikalstamos veikos padarymo metu ar ne tuoj pat po jos padarymo asmuo gali būti sulaikytas tik ikiteisminio tyrimo pareigūnų ar prokuroro nutarimu ir tik esant trijų sąlygų visumai (t. y. esant tikslingumui skirti suėmimą; siekiant užtikrinti netrukdomą procesą, asmens dalyvavimą jame ir pan. bei nesant galimybės nedelsiant kreiptis į teismą dėl suėmimo skyrimo).

Paminėtina ir tai, kad procesiniame įstatyme buvo įtvirtinta ikiteisminio tyrimo pareigūnų pareiga apie asmens, kuris nebuvo užkluptas darant nusikalstamą veiką arba buvo sulaikytas ne iš karto po tokios veikos padarymo, sulaikymą pranešti prokurorui išsiunčiant laikino sulaikymo protokolą. Laikinas sulaikymas negalėjo trukti ilgiau nei tai buvo būtina proceso ar kitiems veiksams atlikti (pavyzdžiui, asmens tapatybei nustatyti). Maksimalus laikino sulaikymo terminas – 48 valandos. Laikinais sulaikytas asmuo po jo pristatymo į ikiteisminio tyrimo įstaigą ar prokuratūrą ne vėliau kaip per 24 valandas privalėjo būti apklaustas kaip įtariamasis, prieš tai įteikus pranešimą apie įtarimą.

Procesiniu įstatymu taip pat buvo įtvirtintas asmens, kuris anksčiau baudžiamajame procese jau buvo pripažintas įtariamuoju, laikino sulaikymo terminas, t. y. 24 valandos. Tiesa, objektyvumo dėlei tenka akcentuoti, kad šis 24 valandų terminas prokuroro nutarimu galėjo būti pratęstas iki maksimalaus laikino sulaikymo termino, t. y. 48 valandų.

Teismų praktikoje buvo akcentuojama, kad laikinas sulaikymas savo pobūdžiu prilygsta suėmimui⁵⁶, todėl laikiname sulaikyme išbūtas laikas turi būti įskaitytas į galutinę bausmę, taip pat šios nuostatos turi būti taikomos ir pagal Europos arešto orderį Lietuvos Respublikai išduotam asmeniui, jei jis iki perdavimo Lietuvos Respublikai buvo suimtas (sulaikytas) užsienio valstybėje. Laikino sulaikymo teisėtumo pripažinimui neužtekdamo vien surašyti nutarimą laikinai sulaikyti ar laikino sulaikymo protokolą, privalėjo būti įvardijami ir šios procesinės prievartos skyrimo faktinis bei teisinis pagrindai⁵⁷.

Laikino sulaikymo prilyginimas⁵⁸ laisvės atėmimui lėmė itin griežtas šios procesinės prievartos trukmės skaičiavimo taisykles. Iki 2022 m. rugsėjo 30 d. galiojusiojo BPK 140 straipsnio redakcijoje buvo imperatyviai įtvirtinta, kad laikino sulaikymo terminas skaičiuojamas nuo faktinio sulaikymo momento. Faktiniu asmens laisvės suvaržymu momentu, nuo kurio turėjo būti pradėtas skaičiuoti terminas, buvo laikomas ne tik asmens judėjimo laisvės suvaržymo pagal BPK 140 straipsnio nuostatas momentas, bet ir tas momentas, kai asmuo faktiškai yra sulaikomas ikiteisminio tyrimo institucijos pareigūnų (pavyzdžiui, policijos pareigūnų) tam, kad toks asmuo būtų pristatytas į ikiteisminio tyrimo įstaigą.

Pagal Lietuvos Respublikos policijos įstatymo 22 straipsnio 1 dalies 2 punktą, policijos

56 Pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gegužės 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-404/2006, 2012 m. rugsėjo 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-408/2012, 2006 m. gruodžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-681/2006, 2016 m. lapkričio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-317-303/2016..

57 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. sausio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-60-687/2016.

58 Pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. balandžio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-200-696/2015, 2016 m. lapkričio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-317-303/2016.

pareigūnas, atlikdamas jam nustatytas funkcijas, turi teisę įstatymų nustatyta tvarka sulaikyti ir pristatyti į policijos ar kitų institucijų tarnybines patalpas asmenis, padariusius administracinę teisės pažeidimą (nusižengimą) ar nusikalstamą veiką, įtariamus jų padarymu, asmens tapatybei nustatyti, sulaikytų asmenų apžiūrai ar kratai, jų turimų daiktų patikrinimui atlikti, protokolams, aktams, pranešimams surašyti ar kitiems įstatymų nustatytiems veiksams atlikti. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje pažymima, kad asmens pristatymas į policijos įstaigą BPK nėra įvardijamas kaip procesinės prievartos priemonė, tačiau savo pobūdžiu ir pasekmėmis jis, pristatymas, gali būti prilyginamas laikinam sulaikymui, jeigu juo yra suvaržoma asmens laisvė, įtvirtinta Konstitucijos 20 straipsnyje, ir asmuo pristatymo metu yra visiškai kontroliuojamas pareigūnų, negali išeiti⁵⁹. Be to, taikant bet kokią procesinės prievartos priemonę, taip pat ir laikiną sulaikymą, turi būti laikomasi proporcingumo principo⁶⁰.

1.5.3.3. Priežastys, paskatinusios laikino sulaikymo reglamentacijos tobulinimą

Laikino sulaikymo teisinis reglamentavimas pagal Lietuvos Respublikos 2007 m. birželio 28 d. įstatymo Nr. X-1236 redakciją buvo laikomas labai abstrakčiu, sudarė palankias sąlygas pažeisti sulaikyto asmens teises ir atvėrė galimybes piktnaudžiauti taikant šią prievartos priemonę:

(1) Iki Lietuvos Respublikos 2007 m. birželio 28 d. Nr. X-1236 pakeitimų BPK 140 straipsnio redakcija, reglamentavusi laikiną sulaikymą, *expressis verbis* nustatė sąlygą, kad asmenį, užkluptą darant nusikalstamą veiką ar tuoj pat po jos padarymo, galima sulaikyti tik tais atvejais, kai yra pagrindas manyti, kad asmuo gali pabėgti, ar iš karto neįmanoma nustatyti jo tapatybės⁶¹. Tačiau 2007 metais šis straipsnis buvo pakeistas ir ši proporcingo taikymo reikalavimą įtvirtinanti sąlyga buvo pašalinta⁶², taip atveriant galimybes piktnaudžiauti taikant laikiną sulaikymą⁶³.

(2) BPK nuostata, įtvirtinanti, kad „laikinas sulaikymas negali trukti ilgiau, negu tai būtina asmens tapatybei nustatyti ir būtiniams proceso veiksams atlikti“, nėra pakankamai konkreti, kad būtų užtikrinta, jog maksimalus sulaikymo terminas būtų taikomas tik išimtiniais atvejais, o nepagrįstai ilgai užtrukęs asmens sulaikymas – pripažintas neteisėtu⁶⁴.

BPK nustato, kad maksimalus sulaikymo terminas yra 48 valandos⁶⁵. Ši garantija kyla iš Konstitucijos 20 straipsnyje įtvirtintos nuostatos, kad „nusikaltimo vietoje sulaikytas asmuo per 48 valandas turi būti pristatytas į teismą <...>“. 48 valandos yra ilgiausias galimas asmens laikymo be teismo leidimo (nutarties) nelaisvėje terminas. Atsižvelgiant į tai, kad sulaikymas yra asmens teisė į laisvę iš esmės varžanti priemonė, sulaikytas asmuo be teismo leidimo 48 valandas nelais-

59 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. birželio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-346/2014.

60 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. gruodžio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-718-421/2015, 27 punktai; 2019 m. liepos 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-231-695/2019, 51, 104 punktai.

61 Baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas, *Valstybės žinios*, 2002-04-09, Nr. 37-1341.

62 Baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 44, 46, 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 70, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 167, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 342, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 409, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios, Kodekso papildymo 41(1), 77(2), 80(1), 374(1), 374(2), 412(1) straipsniais ir Kodekso priedo papildymo įstatymas, *Valstybės žinios*, 2007-07-21, Nr. 81-3312. 29 str.

63 Žmogaus teisių stebėjimo institutas, *Sulaikymo ir suėmimo reglamentavimas ir taikymas Lietuvoje*, 2012, https://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/ZTSI_Sulaikymas_Ir_Suemimas_2.pdf.

64 *Ibid.*

65 BPK 140 straipsnio 4 dalis (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimas, priimtas 2007-06-28, *Valstybės žinios*, 2007-07-21, Nr. 81-3312).

vėje turėtų būti taikomas tik išimtiniais atvejais⁶⁶.

Sulaikyti ir laikyti žmogų nelaisvėje galima tiek, kiek to reikalauja konkretus jo sulaikymo tikslas, pavyzdžiui, tik tiek, kiek reikia nustatyti laikinai sulaikyto asmens tapatybę ar atlikti būtinus ikiteisminio tyrimo veiksmus, pavyzdžiui: apklausti laikinai sulaikytą žmogų; atlikti neatidėliotiną kratą; ar tik tiek, kiek reikia sulaikytąjį nuvežti pas teisėją, kad šis išspręstų jo suėmimo klausimą ir pan. Apriboti laikinai sulaikyto asmens laisvę maksimaliam 48 valandų laikui daugeliu atvejų nėra būtinybės, nes atlikus būtinus tyrimo veiksmus sulaikytasis turėtų būti nedelsiant paleistas⁶⁷.

(3) Sulaikymas vykdomas dažnai tik tam, kad būtų palengvintas ikiteisminis tyrimas ir kad paskatintų įtariamąjį prisipažinti padarius nusikalstamą veiką.

Kriminalinėje justicijoje vis dar vyrauja praktika, kai sulaikymas yra tiesioginis siekio gauti prisipažinimą palydovas. Sulaikymas yra ginklas, gana greitai ir veiksmingai padedantis „sumedžioti“ prisipažinimą⁶⁸. Beje, tokia tendencija savo laiku buvo stebima ir JAV⁶⁹.

(4) Abstrakti ir neišbaigta laikino sulaikymo Lietuvoje reglamentacija šią procesinę prievartos priemonę taikantiems ikiteisminio tyrimo institucijų pareigūnams atveria didelę laisvę veikti savo nuožiūra, nesibaiminant sulaukti neigiamų sankcijų savo asmens ar savo veiksmų atžvilgiu:

(a) ikiteisminio tyrimo pareigūnai ar prokurorai, priimdami nutarimą skirti laikiną sulaikymą BPK 140 straipsnio 2 dalies pagrindu, dažnu atveju savo sprendimą grindžia ne neatidėliotinu poreikiu kreiptis dėl asmens suėmimo, o poreikiu atlikti baudžiamojo proceso veiksmus grindžiant viena iš laikino sulaikymo sąlygų, įtvirtintų BPK 140 straipsnio 2 dalyje. Tokia ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir prokurorų suformuota laikino sulaikymo skyrimo BPK 140 straipsnio 2 dalies pagrindu praktika yra ydinga, nederą su laikino sulaikymo tikslu, o tai, savo ruožtu, lemia laikinai sulaikytų asmenų teisių pažeidimą, neproporcingą asmens laisvės suvaržymą⁷⁰;

(b) BPK 140 straipsnyje nėra aiškiai reglamentuota sulaikyto asmens pristatymo ir laikymo tvarka⁷¹.

BPK, suteikęs galimybę žmogų sulaikyti ir tokiu būdu suvaržyti to žmogaus laisvę, nereglamentuoja to, kas toliau turi būti daroma su faktiškai sulaikytu žmogumi. Tai įstatymas palieka baudžiamąją procesinę veiklą vykdančių institucijų ir jų pareigūnų nuožiūrai.

Pavyzdžiui, sulaikytas žmogus gali būti iš karto vežamas į areštinę, bet gali būti ir nevežamas ten, o vežamas į kito tyrimo veiksmo (kratos, poėmio ar kito veiksmo) atlikimo vietą arba gali būti pristatomas pas ikiteisminį tyrimą atliekantį pareigūną. Taigi, BPK nereglamentuoja, kada sulaikytas asmuo turi būti pristatytas pas ikiteisminį tyrimą atliekantį pareigūną, o tik nustato, kad „laikiniai sulaikytas asmuo po jo pristatymo į ikiteisminio tyrimo įstaigą ar prokuratūrą ne vėliau kaip per dvidešimt keturias valandas turi būti apklaustas kaip įtariamasis“⁷².

Taigi, BPK iš esmės nereglamentavo, kas yra leidžiama daryti su laikinai sulaikytu asmeniu, kur ir kam jis turi būti pristatytas iškart po faktinio jo sulaikymo. Kitais žodžiais tariant, ką policijos ar kitos ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas nuspręs su sulaikytu žmogumi daryti,

66 Žmogaus teisių institutas, *supra note*, 63.

67 Remigijus Merkevičius, „„Žinomo“ instituto – laikino sulaikymo „nežinomi“ aspektai“, LRT, <https://www.lrt.lt/naujienos/nuomones/3/1186315/remigijus-merkevicius-zinomo-instituto-laikino-sulaikymo-nezinomi-aspektai>.

68 *Ibid.*

69 Jerome Hall, „Legal and Social Aspects of Arrest without a Warrant“, *Harvard Law Review* 49, Nr. 4 (1936): 354–355, doi:10.2307/1332852.

70 „Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 140 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto Nr. XIVP-109“, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/a7a0e8a03b8d11eb8c97e01ffe050e1c>.

71 *Ibid.*

72 Žr., BPK 140 straipsnio 6 dalį.

tas ir bus daroma. Įstatymas ir kiti teisės aktai nesuteikia realios ir veiksmingos galimybės net žinoti, kur konkrečiu atveju yra laikinai sulaikytas žmogus – areštinėje, pas tyrimą atliekantį pareigūną, o gal nuvežtas į mišką ar kitą vietą, kas su juo daroma – ar jis yra tardomas, o gal spaudžiamas, verčiamas kažką atlikti ar kažko neatlikti ir t. t. Toks žinojimas šiai dienai yra neprieinamas net šio žmogaus advokatui. Taigi laikinai sulaikytas žmogus ir jo aplinka yra paliekami visiškoje nežinioje ir visiškoje priklausomybėje nuo už ikiteisminį tyrimą atsakingų institucijų malonės⁷³;

(c) BPK nėra įtvirtinti veiksmingi ir savalaikiai laikino sulaikymo teisėtumą užtikrinantys kontrolės mechanizmai.

BPK nėra įtvirtinta efektyvi galimybė laikinai sulaikytam asmeniui apskųsti laikino sulaikymo teisėtumo ir pagrįstumo faktą. Galimybė skųsti laikiną sulaikymo taikymą nėra veiksminga, nes pagal esamą BPK įtvirtintą proceso veiksmų ir priimtų sprendimų apskundimo tvarką, nėra realių galimybių įgyvendinti BPK įtvirtintos asmens teisės kreiptis į teismą dėl neteisėto konkretaus asmens sulaikymo, siekiant tokį sulaikymą nutraukti. Nutarimas skirti laikiną sulaikymą gali būti skundžiamas tik BPK 63 straipsnyje įtvirtinta tvarka, todėl laikinai sulaikytas asmuo neturi galimybės, kad jam taikomo laikino sulaikymo pagrįstumo ir teisėtumo klausimas būtų išspręstas laikino sulaikymo taikymo metu. Asmuo, kuriam buvo taikytas laikinas sulaikymas, gali sulaukti tik *ex post facto* (liet. *po fakto*) vertinimo⁷⁴.

Skundai dėl laikino sulaikymo (BPK 140 straipsnis) paprastai apygardos teisme BPK X dalies nustatyta tvarka negali būti nagrinėjami, nes ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartys dėl šių ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro sprendimais taikytų priemonių yra galutinės ir neskundžiamos (BPK 64 straipsnio 6 dalis). Tiek panaikinti (priimant naują nutartį), tiek keisti įvykdytą nutartį yra beprasmiška⁷⁵.

Be to, tuo atveju, jeigu asmuo yra sulaikomas ikiteisminio tyrimo pareigūno ar kito asmens, prokuroras yra informuojamas tik apie laikino asmens sulaikymo faktą (BPK 140 straipsnio 3 dalis), tačiau jis neturi pareigos savarankiškai įvertinti tokio sulaikymo pagrįstumo ir teisėtumo fakto⁷⁶.

EŽTT yra atkreipęs dėmesį, kad ne teismo leidimu sulaikyto asmens sulaikymo teisėtumo peržiūra turi būti automatinė ir negali priklausyti nuo sulaikyto asmens prašymo; šiuo atžvilgiu „automatinė“ sulaikyto asmens sulaikymo teisėtumo peržiūra turi būti atskirta nuo Konvencijos 5 straipsnio 4 dalies, kuri suteikia sulaikytam asmeniui teisę kreiptis dėl paleidimo. Automatinis peržiūros pobūdis būtinas, kad būtų įvykdytas Konvencijos 5 straipsnio 4 dalies tikslas, nes sulaikytas asmuo gali nepajėgti pateikti prašymo, kad teisėjas peržiūrėtų jo sulaikymo teisėtumo klausimą; tas pats pasakytina ir apie kitas pažeidžiamas sulaikytų asmenų kategorijas, pavyzdžiui, turinčių psichinę negalią ar nemokančių valstybinės kalbos (*Ladent v. Poland*⁷⁷).

(d) apsunkintos įtariamojo, kuris yra sulaikytas, galimybės ginti savo pažeistas teises ikiteisminio tyrimo metu.

Tokiais atvejais dažniausiai yra būtina gynėjo pagalba. BPK 140 straipsnyje taip pat nėra reglamentuojama pranešimo apie laikiną sulaikymą tvarka sulaikytojo gynėjui ir skiriama per mažai dėmesio tokio gynėjo užtikrinimui apklausose, dėl ko sukuriamos prielaidos piktnau-

73 Remigijus Merkevičius, „Žinomo“ instituto – laikino sulaikymo „nežinomi“ aspektai, LRT, <https://www.lrt.lt/naujienos/nuomones/3/1186315/remigijus-merkevicius-zinomo-instituto-laikino-sulaikymo-nezinomi-aspektai>.

74 „Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 140 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto Nr. XIVP-109“, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/a7a0e8a03b8d11eb8c97e01ffe050e1c>.

75 Gintaras Goda, „Teisė kreiptis į teismą dėl procesinių prievartos priemonių taikymo“, *Teisė* Nr. 98 (2016 m. balandžio 27 d.): 31–33, doi:10.15388/Teise.2016.98.9967.

76 „Aiškinamasis raštas“, *supra note*, 74.

77 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. kovo 18 d. sprendimas byloje *Ladent v. Poland*, Application No. 11036/03, pnk. 72–75.

džiauti ir neužtikrinti laikinai sulaikytiems asmenims gynėjo⁷⁸ paslaugų.

Be to, atitikties Konstitucijai (teisės turėti gynėją nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento užtikrinimo aspektu) požiūriu abejonių kelia gynėjų susitikimo su sulaikytu ir suimtu įtariamuoju tvarka, kai susitikti leidžiama tik tuo atveju, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas įstaigai, kurioje laikomas įtariamasis, patvirtina, kad tam tikras advokatas tikrai yra įtariamąjo gynėjas. Pareiga tokią patvirtinimą pateikti kuo skubiau teisės aktuose nenumatyta. Tai reiškia, kad įtariamajam neapibrėžtą laiką gali būti neteikiama pageidaujama teisinė pagalba, kartu atimama galimybė kurį laiką skustis dėl taikytų prievartos priemonių⁷⁹;

(e) nėra aiškiai reglamentuoti laikino sulaikymo pabaigos pagrindai.

BPK 140 straipsnio 8 dalyje įtvirtinti laikino sulaikymo pabaigos pagrindai nesudaro logiškos sistemos, yra tarpusavyje susipynę, o tai sukuria teisinį neaiškumą, leidžiantį nepagrįstai taikyti laikino sulaikymo institutą. Aiškumo stokojantys laikino sulaikymo pabaigos pagrindai sukuria prielaidas BPK 140 straipsnio 2 dalies pagrindu sulaikius asmenį jį laikinai sulaikytą išlaikyti maksimaliai 48 valandas ir net nesikreipti į teismą dėl suėmimo paskyrimo, o tai visiškai prieštarauja laikino sulaikymo pagrindų paskirčiai ir tikslui, nepagrįstai suvaržo asmens laisvę realiai neegzistuojant poreikiui ją suvaržyti⁸⁰.

1.5.3.4. Laikino sulaikymo reglamentavimo (po 2022 m. spalio 1 d.) pokyčiai ir šių pokyčių diskusiniai aspektai

BPK 140 straipsnio pakeitimai buvo daromi siekiant sustiprinti Konvencijos 5 straipsnyje įtvirtintos asmens teisės į laisvę ir saugumą apsaugą, ypač tais atvejais, kai asmuo sulaikomas ne iškart po nusikalstamos veikos padarymo ar jos darymo metu, bet praėjus tam tikram laikui po nusikalstamos veikos padarymo. Įgyvendinant aukščiau paminėtą tikslą, įstatymo rengėjas naujos redakcijos BPK 140 straipsnyje įtvirtino:

(1) du laikino sulaikymo pagrindus, t. y., bendrąjį (kai asmuo gali būti sulaikomas nusikalstamos veikos padarymo metu ar tuoj pat po jos padarymo (BPK 140 straipsnio 1 dalis) ir išimtinį (BPK 140 straipsnio 2 dalis);

(2) reikalavimus prokuroro ir ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimui skirti laikiną sulaikymą turiniui;

(3) laikino suėmimo automatinį teisėtumo ir pagrįstumo kontrolės mechanizmą. Tokią kontrolę pavesta atlikti prokurorui;

(4) specialią laikino sulaikymo apskundimo tvarką, nustatant, kad asmens sulaikymas ar prokuroro nutarimas skirti laikiną sulaikymą gali būti skundžiamas ikiteisminio tyrimo teisėjui, kurio sprendimas yra galutinis ir neskundžiamas;

(5) kitus redakcinio pobūdžio pakeitimus.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 140 straipsnio pakeitimo įstatymu Nr. XIV-1359 BPK 140 straipsnis buvo papildytas nauja 3 dalimi, kurioje įtvirtinti imperatyvūs reikalavimai nutarimo laikinai sulaikyti asmenį turiniui. Įstatymo rengėjo nuomone, tokių reikalavimų įtvirtinimas turėtų padėti įvertinti paskirtos procesinės prievartos priemonės teisėtumą – faktinio ir teisinio pagrindų buvimą ar jų nebuvimą, taikytos priemonės proporcingumą.

Nutarime skirti laikiną sulaikymą procesiniame dokumente ypatingas dėmesys skiriamas nusikalstamos veikos aplinkybėms, taip pat priežastims, dėl kurių asmuo buvo sulaikomas,

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ Gintaras Goda, „Teisė kreiptis į teismą dėl procesinių prievartos priemonių taikymo“, *Teisė* Nr. 98 (2016 m. balandžio 27 d.): 31–33, doi:10.15388/Teise.2016.98.9967

⁸⁰ „Aiškinamasis raštas“ *supra note*, 74.

kodėl nebuvo galima nedelsiant kreiptis į teismą dėl tokio asmens suėmimo skyrimo ir pan., aprašyti, tačiau nereikalaujama šio dokumento pagrįsti kokiais nors faktiniais duomenimis. Tokių duomenų nereikalaujama nurodyti ir laikino sulaikymo protokole, kuriame kaip sulaikymo motyvai gali būti nurodyta subjektyvi, jokiais faktiniais duomenimis neparemta ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nuomonė.

Pažymėtina, kad EŽTT nuosekliai laikosi pozicijos, kad bet koks laisvės suvaržymas turi būti pagrįstas faktais ir informacija (kurie neturi būti tokio paties detalumo, kuri būtina apkaltinamajam nuosprendžiui pagrįsti), kurie pakankamai objektyviai stebėtojų leistų susidaryti nuomonę, kad sulaikomas asmuo galimai yra padaręs nusikalstamą veiką (žr., pavyzdžiui, EŽTT sprendimai *Murray v. the United Kingdom*⁸¹, *Labita v. Italy*⁸², *Shannon v. Latvia*⁸³ ir t. t.).

Būtinumą pagrįsti procesinį sprendimą sulaikyti asmenį lemia ir teisės į gynybą užtikrinimas, tiksliau sakant, vieno esminių jos elementų – teisės žinoti – įgyvendinimas. Tik žinodamas sulaikymo pagrindus, priežastis, faktinius duomenis, kuriais sulaikymas yra grindžiamas, asmuo gali siekti paleidimo, kvestionuoti priimto procesinio sprendimo pagrįstumą.

Faktinių duomenų nurodymas nutarime skirti laikiną sulaikymą ar laikino sulaikymo protokole galėtų lemti ir efektyvesnį laikino sulaikymo automatinio teisėtumo kontrolės mechanizmo veikimą, apie kurį dažnai užsimena EŽTT (pavyzdžiui, *Ladent v. Poland*⁸⁴) ir kurį buvo bandoma įtvirtinti BPK 140 straipsnio pakeitimais.

BPK 140 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta pareiga apie kiekvieną ikiteisminio tyrimo pareigūno ar kito asmens sulaikytą asmenį per įmanomai trumpiausią laiką pranešti prokurorui ir jam pateikti dokumentus (ar šių dokumentų nuorašą), pagal kuriuos asmuo buvo sulaikytas. Šiuo pakeitimu praplečiamas prokuroro funkcijų spektras: be kitų procesiniame įstatyme numatytų funkcijų, prokuroras turėtų vykdyti ir laikino sulaikymo teisėtumo bei pagrįstumo kontrolę. Tikimasi, kad dėl prokuroro vykdomos laikino sulaikymo teisėtumo ir pagrįstumo kontrolės sumažės nepagrįstų (neteisėtų) laikino sulaikymo atvejų, kai ši procesinė priemonė buvo naudojama vien tik tam, kad iš įtariamojo galima būtų, pavyzdžiui, išgauti tyrimui naudingus parodymus.

Vis dėlto šiuo atveju tenka pastebėti, kad, kaip jau buvo minėta, nenurodžius nutarime skirti laikiną sulaikymą ir (ar) lakino sulaikymo protokole faktinių duomenų, o apsiribojant tik sąlygų ir pagrindų nurodymu, kurie atitinka suėmimo sąlygas ir pagrindus, taip pat aprašant padarytą veiką, jokiais faktiniais duomenimis jos nesusiejant su sulaikytu asmeniu, prokuroro pagrįstumo kontrolė taps dar vienu praktinėje veikloje neįgyvendintu siekiu, nes patikrinti pagrįstumą be faktinių duomenų misija – neįmanoma.

Kartu tenka atkreipti dėmesį ir į kitą BPK 140 straipsnio 4 dalyje įtvirtintos normos ne-
nuoseklumą, jos neišbaigtumą.

Procesiniame įstatyme nėra skiriama dėmesio tiems atvejams, kai asmenį laikinai sulai-
ko bet kuris fizinis asmuo. Keičiant BPK 140 straipsnį, naujojoje redakcijoje privatus asmuo, ku-
riam yra suteikta teisė sulaikyti nusikalstamą veiką darantį asmenį, nesulaukė didesnio įstatymo
rengėjo dėmesio. Konstruojant normą buvo apsiribota anksčiau galiojusių taisyklių perrašymu ir
jų patikslinimu. Antai:

81 Europos Žmogaus Teisių Teismo 1996 m. vasario 8 d. sprendimas byloje *John Murray v. the United Kingdom*, Application No. 18731/91.

82 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2000 m. balandžio 6 d. sprendimas byloje *Labita v. Italy*, Application No. 26772/95, pnk. 155.

83 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. lapkričio 24 d. sprendimas byloje *Shannon v. Latvija*, Application No. 32214/03.

84 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. kovo 18 d. sprendimas byloje *Ladent v. Poland*, Application No. 11036/03.

(a) taisyklė, kad tuo atveju, jei asmenį, užkluptą darant nusikalstamą veiką ar tuoj po jos padarymo (*in flagrante delicto*; liet. *užkluptas darant nusikalstamą veiką*) sulaiko privatus asmuo, t. y. tas asmuo, kuris nėra įgaliotas vykdyti baudžiamąją procesinę veiklą, apie sulaikymą privalo tuoj pat pranešti policijai, buvo perrašyta (palikta galioti ankstesnės BPK 140 straipsnio 1 dalies redakcija⁸⁵); o

(b) taisyklė, kad „laikinas sulaikymas negali trukti ilgiau, negu tai būtina asmens tapatybei nustatyti ir (ar) būtiniams proceso veiksams atlikti“ siekiant teisinio aiškumo buvo patikslinta, nurodant, kad ji taikoma tik esant bendrajam sulaikymo pagrindui, t. y. *in flagrante delicto* (užklupus asmenį darant nusikalstamą veiką ar tuoj po jos padarymo).

Jokių kitų naujų taisyklių, reglamentuojančių privataus asmens vykdomą sulaikymą, keičiant laikino sulaikymo reglamentaciją, BPK įtvirtinta nebuvo.

Laikinas sulaikymas yra procesinė prievartos priemonė, kuri gali būti taikoma tik griežtai laikantis baudžiamojo proceso įstatymo reikalavimų ir analogijos taikymas čia nėra įmanomas, todėl privačiam asmeniui, vykdančiam laikiną sulaikymą *in flagrante delicto*, negali būti taikomos tos pačios taisyklės, kurios yra skirtos baudžiamąją procesinę veiklą vykdantiems pareigūnams, jei tai *expressis verbis* nėra nurodyta įstatyme.

Privataus asmens vykdomas sulaikymas plačiąja prasme priskiriamas procesiniam veiksmui ir visada vyksta prieš oficialaus baudžiamojo proceso pradžią ir yra pirmasis arba vienas iš pirmųjų veiksmų, kurių imamasi prieš nusikalstamą veiką padariusį ar tokią veiką darantį asmenį, tada kai toks asmuo užklumpamas darantis nusikalstamą veiką arba iš karto po jos padarymo.

Privataus asmens atliekamas *in flagrante delicto* sulaikymas dažniausiai atliekamas tais atvejais, kai šalia nėra pareigūno, turinčio teisę sulaikyti, baiminantis, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo pasislėps ir dėl to tolesnis jo baudžiamasis persekiojimas gali tapti neįmanomas arba apsunkintas, o ne tam, kad galima būtų atlikti būtinus proceso veiksmus (BPK 140 straipsnio 6 dalis) ar nustatyti asmens tapatybę.

Pažymėtina, kad, viena vertus, *in flagrante delicto* sulaikymas tapatybės nustatymo tikslu turėtų būti leidžiamas tik tada, jei asmens, sulaikyto *in flagrante delicto* tapatybės negalima nustatyti kitaip nei tik sulaikant asmenį, įtariamą nusikalstamos veikos padarymu, arba kai nesulaikius asmens jo tapatybės nustatymas būtų labai apsunkintas arba taptų neįmanomas. Paprastai tapatybė negali būti nustatyta, jei sulaikytasis negali arba nenori pateikti asmens dokumento, kuris patvirtintų tokio žmogaus tapatybę. Tokiu atveju sulaikantysis turėtų pasirūpinti, kad prokuratūra arba ikiteisminio tyrimo įstaiga (policija) nustatytų asmens, įtariamo nusikalstamos veikos padarymu, tapatybę.

Kita vertus, kai sulaikymą vykdo privatus asmuo, visų pirma, siekiama ne nustatyti asmens tapatybę ar tuo labiau „atlikti būtinus proceso veiksmus“ (privatus asmuo nevykdo procesinės veiklos ir nežino, kokius proceso veiksmus yra būtina, o kuriuos nėra būtina atlikti), bet užtikrinti *in flagrante delicto* sulaikyto asmens baudžiamąjį persekiojimą arba, kitais žodžiais tariant, siekiama, kad toks asmuo būtų patrauktas atsakomybėn už padarytą veiką.

Privataus asmens *in flagrante delicto* sulaikymas gali vykti tik esant tam tikroms aplinkybėms, kurios visada yra susijusios su nusikalstamos veikos padarymo (darymo) laiko ir vietos veiksniais. Nusikalstama veika laikoma nauja, jei ji asmens sulaikymo metu erdvės ir laiko atžvilgiu vis dar yra susijusi su esama situacija, t. y. jei kaltininkas buvo sulaikytas nusikalstamos veikos darymo vietoje arba šalia tos vietos. Tam, kad privatus asmuo galėtų sulaikyti kitą asmenį dėl nusikalstamos veikos padarymo, nusikalstama veika turi būti iš tikrųjų įvykdyta, o ne menama. Kad nusikalstama veika yra įvykdyta, pakanka vadinamojo „skubaus arba pradinio įtarimo“. Toks

⁸⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimas, priimtas 2007-06-28, *Valstybės žinios*, 2007-07-21, Nr. 81-3312.

įtarimas egzistuoja, jei sulaikantis asmuo, remdamasis jam atpažįstamomis išorinėmis aplinkybėmis, nepažeidžiant deramo atidumo (rūpestingumo), galėjo pagrįstai manyti, kad nusikalstama veika tikrai buvo padaryta ir kad konkrečią nusikalstamą veiką galima padarė sulaikytasis⁸⁶.

Asmens, įtariamo padarius nusikalstamą veiką, sulaikymas ne tuoj pat po nusikalstamos veikos padarymo, bet praėjus tam tikram laikui po tokios veikos padarymo, nesukuria privačiam asmeniui teisės sulaikyti kitą žmogų, tokiu atveju privatus asmuo gali pasinaudoti tik galimybe pranešti ikiteisminio tyrimo įstaigai (dažniausiai policijai) apie kito žmogaus galimai padarytą nusikalstamą veiką.

Privatus asmuo *in flagrante delicto* sulaikęs galimai nusikalstamą veiką padariusį (dariantį) žmogų, nedelsdamas privalo jį perduoti policijai, kuri turėtų tokį sulaikymą tinkamai įforminti ir atlikti kitus su asmens laikinu sulaikymu susijusius procesinius veiksmus. Įstatymas nereglamentuoja, per kiek laiko privataus asmens *in flagrante delicto* sulaikytas asmuo privalo būti perduotas policijai. Privatus asmuo *in flagrante delicto* sulaikymas turėtų trukti tik tiek, kiek reikia, kad sulaikytasis būtų perduotas policijos žinion.

Privataus asmens *in flagrante delicto* atliktas sulaikymo faktas vadovaujantis BPK 140 straipsnio 1–3 ir 7 dalių nuostatomis turėtų būti įforminamas laikino sulaikymo protokolu, kuriuo ikiteisminio tyrimo pareigūnas privataus asmens sprendimui sulaikyti kitą asmenį suteikia procesinę formą. Tiksliau sakant, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, surašydamas laikino sulaikymo protokolą, konstatuoja faktą, kad asmuo buvo sulaikytas. Tačiau ikiteisminio tyrimo pareigūnas pagal naują BPK 140 straipsnio redakciją neturi pareigos vertinti fizinio asmens atlikto sulaikymo teisėtumo ir (ar) pagrįstumo fakto ir atsisakyti surašyti laikino sulaikymo protokolą, jei paaiškėtų, kad toks sulaikymas nebuvo galimas. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas pagal BPK 140 straipsnio redakciją nėra įpareigotas tai vertinti, tikėtina, kad šio fakto nevertins ir prokuroras, kuris pagal naują BPK 140 straipsnio redakciją (BPK 140 straipsnio 4 dalis) nors ir turi pareigą „įvertinti laikino sulaikymo teisėtumą ir pagrįstumą“, tačiau atsižvelgiant į tai, kad procesinę prievartos priemonę taikė ne ikiteisminio tyrimo pareigūnas, o privatus asmuo, jis, prokuroras, rezoliucija patvirtins privataus asmens atlikto sulaikymo „teisėtumo ir pagrįstumo“ faktą. Vėliau, jeigu iškiltų neteisėto laikino sulaikymo faktas, pareiga atlyginti žalą dėl neteisėto sulaikymo tektų tam fiziniam asmeniui, kuris „neteisėtai“ taikė procesinę prievartos priemonę kito asmens atžvilgiu.

Lieka tik spėti, kaip būtų ir (ar) turėtų būti vertinamas privataus asmens *in flagrante delicto* atliktas sulaikymas paaiškėjus, kad sulaikytasis asmuo yra įtariamas nusikalstamos veikos padarymu, kuri yra priskiriama privačiai – viešo kaltinimo bylų kategorijai, ir nėra nukentėjusiojo ar jo teisėto atstovo skundo, o prokuroras atsisako pateikti reikalavimą, būtiną ikiteisminiam tyrimui pradėti, nes neižvelgia visuomeninės reikšmės ar svarbių priežasčių, dėl kurių nukentėjusysis ar jo atstovas negalėtų pateikti skundo. Su panašia situacija būtų susidurta ir tuo atveju, jei privatus asmuo, vadovaudamasis BPK 140 straipsnio 1 dalimi, sulaikytų 14 metų nesulaukusį asmenį. Baudžiamojo proceso doktrinoje laikomasi pozicijos, kad laikino sulaikymo priemonė, ypač kai ją taiko privatus asmuo, yra neleistina vaikų iki 14 metų atžvilgiu, nes tokiu būdu nėra įmanoma pasiekti sulaikymo tikslo, t. y. pradėti baudžiamąjį persekiojimą⁸⁷. Žiūrint iš formalių pozicijų, tokiais ir panašiais atvejais privataus asmens atliktas sulaikymas turėtų būti vertinamas kaip neteisėtas ir tyrimas turėtų būti pradedamas neteisėtą sulaikymą atlikusiam asmeniui. Šie pateikti pavyzdžiai tik pademonstruoja esamos situacijos probleminį pobūdį, kuris, deja, nesulaukė įstatymo leidėjo dėmesio.

86 Rudolf Rengier, *Strafrecht Allgemeiner Teil*, 10-asis leid., Grundrisse des Rechts (München: Verlag C.H.BECK Recht - Wirtschaft - Steuern, 2018), 209, doi:10.17104/9783406730948.

87 Markus Wagner, „Das allgemeine Festnahmerecht gem. § 127 Abs. 1 S. 1 StPO als Rechtfertigungsgrund“, *Zeitschrift für das Juristische Studium* 6 (2011): 477, https://www.zjs-online.com/dat/artikel/2011_6_493.pdf.

Istatymo rengėjas naujos redakcijos BPK 140 straipsnio 11 dalyje įtvirtindamas nuostatą, suteikiančią galimybę apskusti specialia tvarka sulaikymo teisėtumą ir (ar) pagrįstumą, nematė ir būtinumo aiškiai nurodyti, kuris asmuo gali pasinaudoti tokia teise. Siekiant atsakyti į šį klausimą, galima būtų taikyti analogiją ir atsakymo ieškoti BPK 62–63 straipsniuose. Be to, tampa neaiškus ir paduodamo skundo dėl sulaikymo teisėtumo ir (ar) pagrįstumo apskundimo dalykas tuo atveju, kai asmuo yra sulaikytas bendruoju (BPK 140 straipsnio 1 dalies) pagrindu. Toks dalykas turėtų būti procesinis sprendimas (nutarimas), tačiau tuo atveju, kai asmuo yra sulaikomas bendruoju pagrindu, toks dokumentas nėra surašomas, o yra surašomas laikino sulaikymo protokolas, t. y. dokumentas, patvirtinantis ikiteisminio tyrimo veiksmo atlikimo faktą, jo turinį ir rezultatus (BPK 36 straipsnis). Laikino sulaikymo protokolas nėra nei sprendimas, nei veiksmas, kuris galėtų būti skundžiamas. Vadovaujantis BPK nuostatomis (pavyzdžiui, BPK 62–63 straipsniai) apskundimo dalyku gali būti procesiniai veiksmai arba priimti sprendimai. Tas pats pasakytina ir apie laikino sulaikymo, kuris buvo taikytas bendrais pagrindais, prokuroro teisėtumo ir pagrįstumo kontrolę. Ką tokiu atveju turėtų tikrinti prokuroras, vykdamas laikino sulaikymo teisėtumo ir pagrįstumo kontrolę, laikino sulaikymo protokolo ar šio dokumento nuorašo turinį, jo atitikimą BPK normoms ar vis dėlto taikytos priemonės – laikino sulaikymo teisėtumą ir pagrįstumą? Šiuo atveju klausimas lieka atviras.

Išvados

1. Teisinėje valstybėje laikinas sulaikymas, kaip ir bet kuri kita prievartos priemonė, turėtų būti taikomas tik absoliučios būtinybės atvejais, nes civilizuota visuomenė negali leisti iki begalybės plėsti prievartos priemonių, kurios taikomos tokiam procese, ratą, o po to (ne)sėkmingai bandyti kontroliuoti jų taikymo teisėtumą ir (ar) pagrįstumą, nepagrįstai tikintis, kad pavyks išvengti piktnaudžiavimo taikant procesines prievartos priemones ar kad sukurtas kontrolės mechanizmas funkcionuos be jokių trikdžių.
2. Asmens teisė į laisvę ir saugumą – viena esminių, fundamentalių demokratinėje visuomenėje pripažintų teisių, užtikrinančių, kad laisvė niekam nebūtų atimta savavališkai. Bet koks asmens laisvės suvaržymas, net ir trumpalaikis, galimas tik esant preciziškai aiškiai įstatymuose įtvirtintiems faktiniams ir teisiniams pagrindams bei jų buvimą pagrindžiantiems objektyviems duomenims. Laisvės atėmimas turi atitikti ne tik nacionalinės materialiosios ir proceso teisės normas, bet ir Konvencijos 5 straipsnio tikslą – apsaugoti asmenį nuo savavališko laisvės atėmimo. Kilus abejonėms dėl asmens laisvę varžančios (net ir prevencinio pobūdžio) priemonės taikymo teisėtumo, proporcingumo, tikslingumo, įrodinėjimo našta tenka procesinę prievartą taikantiems subjektams.
3. BPK normų, varžančių žmogaus teises ir laisves, pakeitimai galimi tik sistemiškai išnagrinėjus ir įvertinus atitinkamų BPK normų turinį, baudžiamojo proceso mokslo doktriną, nacionalinių teismų ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką. Techninis pakeitimas, įtvirtinant formalius teisėtumo ir (ar) pagrįstumo kontrolės mechanizmus (pavyzdžiui, prokuroro vykdoma laikino sulaikymo teisėtumo ir pagrįstumo patikra), kritinio požiūrio nebuvimas, sudedamųjų daromo pakeitimo elementų (pavyzdžiui, privataus asmens *in flagrante delicto* vykdomas sulaikymas) neįvertinimas arba jų ignoravimas leidžia daryti prielaidas apie atliktų BPK normos pakeitimų tikėtiną neveiksmingumą ir jų neatitikimą užsibrėžtam tikslui.

Developments in the Regulation of Temporary Detention

Mykolas Romeris University
Law School
Institute of Criminal Law and Procedure
Assoc. prof. dr. Artūras Panomariovas
E-mail: arturas@mruni.eu

Dr. Marina Gušauskienė
E-mail: mgusauskiene@mruni.eu
DOI: 10.13165/LT-22-01-05

Summary. *This Article analyzes the concept of the procedural coercive measure of temporary detention in terms of its origins, aims and purpose. The article also examines the constitutional and international justification of the restriction of liberty.*

The authors discuss the regulation of the procedural coercive measure of temporary detention before 30 September 2022, reveal the reasons that prompted the legislator to review and amend the regulation of temporary detention, and analyze the current regulation, which was adopted on 1 October 2022.

One of the main objectives of the amendment of the legal regulation of temporary detention is to strengthen the protection of the right to liberty and security of the person, as enshrined in Article 5 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. This is particularly relevant in cases where a person is detained not immediately after the commission of a criminal offence or during the commission of a criminal offence, but after a certain period of time. In this context, this article assesses the new regime on temporary detention, emphasizes potential problems of its practical application and suggests issues to be discussed.

Keywords: *criminal procedure, protection of human rights, temporary detention, restriction of liberty, right to liberty, principle of proportionality, fair trial.*